

УДК 811.124'37'02:34

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЛАТИНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (83 р. до н. е.-31 р. до н. е.)

SOME ASPECTS OF LATIN LAW TERMINOLOGY FORMATION (83-31 B.C.)

Дацьо О.Г.,

*старший викладач кафедри класичної та румунської філології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

В дослідженні здійснено спробу описати розвиток Латинської юридичної термінології з 83 р. до н. е. по 31 р. до н. е., тобто період встановлення диктатури Сулли і перші роки Октавіана Августа Principat в Римі.

Ключові слова: латинська термінологія, юриспруденція, диктатура.

В исследовании предпринята попытка описать развитие Латинской юридической терминологии с 83 г. до н. э. по 31 г. до н. э., то есть период установления диктатуры Суллы и первые годы Октавиана Августа Principat в Риме.

Ключевые слова: латинская терминология, юриспруденция, диктатура.

The research under consideration presents an attempt to describe the development of Latin legal terminology from 83 B.C. to 31 B.C., i.e., the period of establishing Sulla's dictatorship and the first years of Octavian Augustus principat in Rome.

Key words: Latin terminology, law, dictatorship.

Однією з найскладніших і водночас найцікавіших у сучасному мовознавстві є проблема формування латинської юридичної термінології. Відомо, що основи сучасної юриспруденції були закладені у стародавньому Римі. Оскільки латинська мова є писемною мовою джерел римського цивільного права, то становлення сучасного кваліфікованого юриста не може відбутися без оволодіння латинською лексикою, граматиною та, що особливо важливо, латинською юридичною фразеологією.

Дуже відрадним є те, що в останній час в Україні та за її межами з'явилося цілий ряд видань присвячених дослідженню та класифікації юридичної термінології. Однак ця література в основному присвячена лексикографічній класифікації правничої термінології та коментарям до неї. [3, 2, 5, 6]. Обстеженню витоків та генезису самої юридичної термінології, основ та засад її формування присвячена досить численна кількість наукових праць. Однак ця тема, потребує більш детальнішого вивчення. Тому метою пропонованого дослідження є спроба простежити засади формування юридичної термінології лише незначного періоду історії Риму починаючи з 83 по 31 рр. до н. е., тобто періоду, що охоплює встановлення у Римі диктатури Сулли та перші роки принципату Октавіана Августа.

Здобувши перемогу над Матридатом, у 83 р. до н. е. в Італії з'являється Сулла. Ставши диктатором, він вносить противників до проскрипційних списків. Це означало, що вони залишились поза правом, майно їх було конфісковано. Сам Сулла на підставі закону Валерія про владу (lex Valeria de imperio) отримав дикта-

туру на необмежений термін. Він зміцнив роль сенату, збільшивши число senatorів до 600. Відповідно до реформи Сулли, у склад сенату увійшли всі колишні квестори, а їх число зросло до 200. Вершники, яких особливо зненавидів Сулла, були усунені від участі у судах, які знову перейшли у компетенцію senatorів. Одночасно була збільшена кількість постійних трибуналів (quaestiones perpetuae); виник новий трибунал, що розглядав справи, пов'язані із зловживанням під час виборів (quaestio ambitus) та ін.

Найбільшим ударом для народних мас було знищення влади трибунів, – відповідно до реформи Сулли, трибуни мали право розглядати на народних зборах питання, попередньо узгоджені в сенаті.

У цей період у Римі зростає вплив елліністичних та східних культів. Найбільший вплив на спосіб мислення римлян має стоїцизм, поширювачами якого у колі Сцініона Молодшого були грецький історик Полібій та філософ-стоїк Панаїт з Родоса. Під впливом Стої формуються підвалини римського цивільного права. Стоїцизм мав також великий вплив на релігію. Авгурі все частіше зловживають ворожіннями з політичною метою. Починається це з другої половини II ст., коли ухвалений закон Елія Фурія (lex Aelia Furia) постановив, що вищі урядовці і трибуни в дні, призначені для коміцій, можуть обстежувати небо (spectio) і залежно від результату спостереження переривати комісії (obnuntiatio). Отже, не випадково, що три великі юристи: Публій Муцій Сцевола, Марк Юній Брут і Марк Манлій, яких Помпоній називає у «Дігестах» творцями римського цивільного права, – є стоїками і учнями Панаїтіуса, що перебу-

вав у той час у Римі. Саме стоїчна діалектика, ви-кристалізовуючи науку про поняття, суди, допомогла впорядкувати правові відносини і систематизувати правові норми. Відомо, що Марк Юній Брут використовував при вивченні цивільного права форму перипатетичного діалогу. До фундаторів права, яких називає Помпоній, повинен був долучитись син Публія Сцеволи, Квінт Муцій Сцевола, відомий верховний жрець (*pontifex maximus*), консул з 95 р. до н.е., який учив Ціцерона праву. Це був один із небагатьох справедливих намісників Риму, що писав твір у 18 книгах, який базувався на стоїчній доктрині, котру Сцевола добре опанував, будучи учнем Панаїтія. Цей твір став першою системою римського цивільного права опрацьованою щодо окремих випадків, наприклад про легатів (*de legatis*), про крадіжки (*de furtis*), про товариства (*de societatibus*).

Про зацікавлення цивільним правом свідчать назви двох інших праць, які, на жаль, не збереглися: книга «*De magistratibus*», написана консулом Семпронієм Тудітаном у 129 р. до н. е. та твір «*De potestatibus*» Марка Юнія.

В епоху громадянських воєн після смерті Сулли політична ситуація в Римі була складна. Позитивним було те, що повернено повністю владу народних трибуналів, ослаблену Суллою, а до постійних карних трибуналів (*quaestiones perpetuae*) знову введено вершників. Згідно із законом Аврелія (*lex Aurelia*), ці постійні карні трибунали на третину повинні були складатися з вершників, сенаторів та трибунів-скарбників (*tribuni aerarii*).

Перебування Гая Юлія Цезаря при владі характерне тим, що він сконцентрував у своїх руках владу диктатора (*dictator in perpetuum*), владу трибуна та владу нагляду за звичаями (*praefectura morum*). Опорою його влади було військо, однак він намагався завоювати симпатії римського суспільства та населення підкорених територій. Цього він досяг, надаючи право римського громадянства поселенням Галії, іспанським містам Нарбонської Галії; крім цього, закон Юлія Цезаря про муніципалії (*lex Iulia municipalis*) сприяв зростанню симпатій з боку жителів муніципіїв. Прихильники Цезаря обіймали керівні посади, а це гарантувало йому право заступництва (*ius commendationis*). Будучи талановитим організатором, Цезар планував багато реформ, хотів кодифікувати римське право, здійснив реформу календаря, розбивши рік на 365 днів.

В останньому 50-річчі римської республіки при виборах у Римі найбільшу роль відіграв явний підкуп, якому не міг запобігти навіть закон про зловживання під час виборів (*de ambitu*). Для здобуття голосів на виборах звертались до посередництва так званих *diversores*, тобто урядовців, які займались розподілом зерна. Існувала також домовленість про обіцяні квоти у посередників (*sequestres*), які виплачувались після оголошення результатів виборів. Ні урядовці, що керували розподілом зерна, ні посередники не приховували цього. Відомий випадок, коли їх збори були у будинку консула Сулли, а суми, якими вони оперували, були дуже великими. Не ви-

нятком був і трибунал претора, який став ареною політичної боротьби і особистих поразок. Поширена у небувалих розмірах підкупність є ознакою дегенерації публічного життя у Римі того часу. Вислів приймати (*accipere*) став у той час терміном для означення хабарництва. Слова Югурти про продажне місто, яке скоро загине якщо тільки не знайдеться покупець, досконало характеризують часи занепаду республіки. Поширилося підкупництво і у римському суді. Відома афера з 74 р. до н. е., так званий Юніанський суд (*iudicium Iunianum*), коли один із суддів брав гроші як від позивача, так і від відповідача для оплати інших суддів.

У римських провінціях спостерігаються великі зловживання намісників та здириства. Про це свідчить велика кількість судових процесів про здириства (*de heretundis*), «Перші заборони щодо отримання та вимагання хабарів під час судового процесу з'явилися у Римі ще у 204 р. до н.е., зокрема, мова йшла про хабарі адвокату». [7, с.638]

У той же час зростає заборгованість населення, стає нормою жити вище матеріальних можливостей.

Деградація політичного життя супроводить розклад сімейного життя, особливо у середовищі сенаторів. Давній патріархальний устрій сім'ї занепадає, все рідше можна зустріти серед сенаторів шлюби, коли жінка переходила б з-під влади батька під владу чоловіка. З літератури того часу дізнаємося про процеси, пов'язані із вбивствами, отруєнням, численними розлученнями.

Все більше поширюється явище визволення невольників, які, будучи вільними, приносять своїм попереднім власникам більше користі, стаючи їх клієнтами. Часто трапляється, що вони займають дуже привілейовані посади, такі клієнти є майже у всіх багатих людей. Наприклад, Марк Туллій Ціцерон мав клієнта – улюбленця Тірона, який після смерті Ціцерона опублікував його твори. Поряд із зростаючою роллю клієнтів, зростає їх заможність. Вже закон Папія (*lex Papia*) передбачає випадки, коли клієнт може залишити маєток на суму, що перевищує сто тисяч сестерцій.

У 31 р. до н. е. на чолі римської держави стає принцес Октавіан Август. Він отримав вищу владу проконсула (*imperium maius proconsulare*), і таким чином підпорядкував своїй владі усіх намісників у провінціях, а також право верховного командування армією. Другою правовою підставою влади Августа було визнання за ним до кінця життя влади трибуна (*potestas tribunicia*), яка давала йому право скликання зборів (*ius agendi cum plebe*), право радитись з сенатом (*ius consulendi senatum*), а також робила його особою недоторканою. Хоча продовжували існувати сенат, уряди консулів, претори, еділи і квестори, однак вибирали їх, головним чином, із кандидатів, які рекомендував принцес на основі підпорядкованого йому права рекомендації (*ius commendationis*). Разом з епохою Августа закінчилася епоха громадянських воєн, Октавіан проголосив Римський мир (*Pax Romana*), який прославляли у своїх творах численні письменники та поети. За свідченням істориків, «у той час з доріг зникли банди дезертирів, на морі не

нападали розбійники, за порядком у місті пильнувала поліція (*cohortes urbanae*), а небезпеці виникнення пожежі запобігала організована в той час вогняна сторожа (*cohortes vigilum*). Дороги контролювали спеціальні загони, а розбою та насильству запобігав суворий закон Юлія (*lex Iulia de vi*)» [4, с. 431].

Всі заходи, які проводив Август, повинні були сприяти відродженню римського суспільства та сім'ї. Деморалізації сімейного життя повинен був запобігати прийнятий закон про заборону перелюбів (*lex de adulteris prohibendis*), згідно з яким за перелюб засуджували на сувору кару. Поряд з ним був прийнятий закон, що зобов'язував сенаторів до обов'язкового одруження (*lex de maritandi ordinibus*). Цей закон передбачав пріоритет у політичній кар'єрі для батьків багатодітних сімей. З цією ж метою був прийнятий закон Папія Попея (*lex Papia Poppaea*) з 9 р., який позбавляв бездітні сім'ї права спадкоємства і передбачав, що чоловік не може бути спадкоємцем дружини, а дружина – чоловіка, якщо сім'я бездітна; спадщина в таких випадках конфіскувалась і ставала державним майном (*fiscus*), «Так називали приватну касу правителя, яку заснував Октавіан Август, керівництво якою здійснювали його префекти [7, с. 264].

Протягом I-II століть спостерігається зростання влади імператора стосовно влади сенату та створення його адміністрації. Майже у всіх провінціях знаходилися великі маєтки принцепса, якими керували спеціально призначені прокуратори. Так велика кількість нових справ змусила імператора Клавдія до введення трьох нових посад, одна з них (*a rationibus*) – для керування імператорськими маєтками, друга (*a libellis*) – для перегляду листів і скарг, що надходили до Цезаря, третя (*ab epistulis*) – для ведення канцелярських справ, укладання постанов, листів та указів Цезаря. Від часів Адріана ці високі посади дозволено посідати вершникам. Крім великої кількості залежних від імператора прокураторів, які керували меншими провінціями, існували два класи інших урядовців: легати, які очолили провінції, сконцен-

тровуючи тут владу у своїх руках, та префекти, що були ще за часів Августа. Існували: преторіанський префект (*praefectus praetorii*), префект, що повинен був дбати про провізію (*praefectus annonae*), префект поліції (*praefectus custodii*) і префект Єгипту (*praefectus Aegypti*). Всі ці посади займали вершники. Верховним командувачем у армії залишався імператор. Під орлами легіонів було зображення принцепса, якому армія складала присягу. Таким чином, влада все більше концентрувалася в руках імператора. Вже Август мав раду прибічників (*consilium principis*), а Тіберій ввів до неї, крім особистих товаришів (*amici*), двадцять перших сенаторів. Ця рада у часи правління Адріана набрала офіційного статусу, а її члени отримували платню (*salarium*). Однак рішення приймав імператор, не враховуючи думки порадників. Під кінець II ст. сам вислів «товариш» став до певної міри офіційним титулом. За часів Марка Аврелія запроваджено офіційну титулатуру: сенатор отримав титул *vir clarissimus*, префект – *vir eminentissimus*, а прокуратор – *vir egregius*.

Отже, як бачимо, дослідження навіть такого невеликого хронологічного зрізу історії Риму дає можливість пролити світло на оформлення та генезис цілого ряду латинських юридичних термінів, які прийнялись та успішно функціонують у сучасній юридичній практиці.

Такого типу дослідження, як влучно зазначають у вступній статті до словника «Юридичної термінології» дослідники Е.В. Швед та О.М. Яцків, «допоможуть студенту-юристу отримати можливість ознайомитися з юридичними текстами, правовими документами, а також застосовувати юридичну лексику у своїй практичній діяльності» [3, с. 3].

У результаті спостереження над специфікою та варіаціями генезису правничих термінів зустрічаються чимало понять, походження яких залишаються ще до кінця нез'ясованими. Це в свою чергу дає мовознавцям неабиякі перспективи їх подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Підпригора О.А. Основи римського приватного права / О.А. Підпригора. – К.; 1996. – 267 с.
2. Скорина Л.П. Латинська мова для студентів-юристів : підручн. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.П. Скорина, Л.П. Чуракова. – К., 1995. – 246 с.
3. Швед Е.В. Латинсько-український та українсько-латинський словник юридичної термінології / Е.В. Швед, О.М. Яцків. – Ужгород : Ліра, 2001. – 163 с.
4. Kumaniecki K. Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu. – Warszawa_ 1977. – 626 p.
5. Большой юридический словарь / под. ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – 2-е изд. – М., 2000. – 475 с.
6. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко [відп. ред.]. – К., 1998.
7. Mala Encyklopedia kultury antycznej. Katowice. – Panstwowe wydawnictwo naukowe. – 1983. – 817 p.